

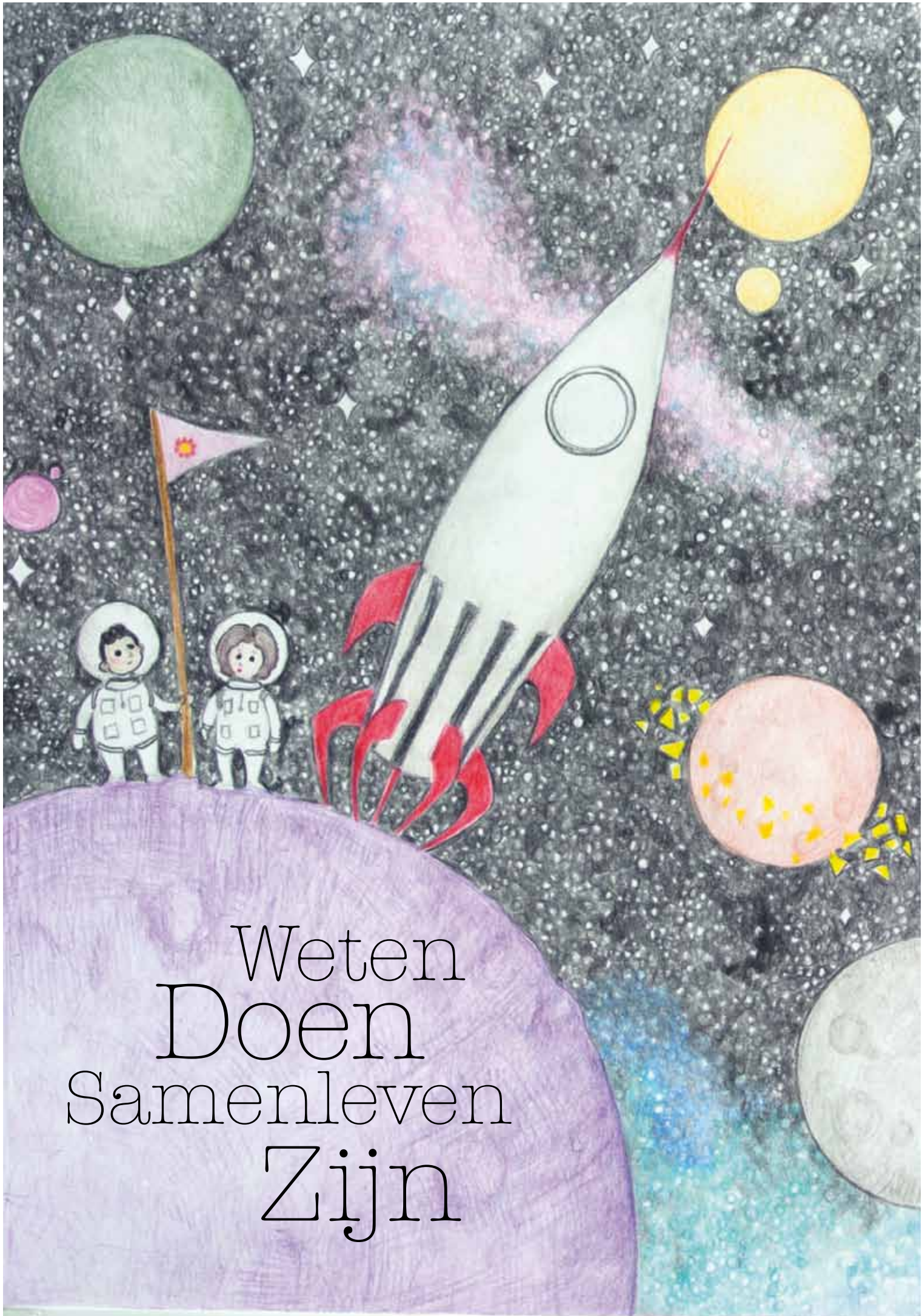
**LEERKRACHT
COMPETENTIES**

**DUUR
ZAAM
HEID**

Hart, hoofd en handen voor duurzame
ontwikkeling in het onderwijs.

André de Hamer & Ellen Leussink
met illustraties van Thei Evertz

DUURZAME
P A B O

Weten
Doen
Samenleven
Zijn

Vooraf

Voor je ligt de competentieset 'Leren voor duurzame ontwikkeling'. Het originele Engelstalige document werd in 2011 opgesteld door de UNECE, een commissie van de Verenigde Naties, specifiek voor Europa en is bedoeld voor alle opleiders in alle lidstaten. Een commissie van deskundigen en wetenschappers hebben samen met zorg deze set ontwikkeld. De bewerking die nu voor je ligt is speciaal bedoeld voor leerkrachten en pabostudenten (niet voor leerlingen!). We hebben tot deze bewerking besloten omdat de toegankelijkheid van de oorspronkelijke versie te wensen overliet. We hopen dat deze versie zo opgesteld is, dat de competenties direct beelden bij je oproepen en je inspireren in je werk.

Er zijn oneindig veel definities van duurzame ontwikkeling. Een hele compacte is: Zorg dat er genoeg is voor iedereen, voor altijd ("enough for all for ever"). Het woord 'ontwikkeling' geeft het al aan: duurzame ontwikkeling is altijd in beweging. Je weet vandaag niet hoe het er morgen uitziet. En dat is juist voor het onderwijs relevant: we willen de leerlingen voorbereiden voor de wereld van morgen. Zoals prinses Laurentien de uitdaging eens typeerde: *We are building the bridge as we walk on it*. En zoals een kind van 8 het verwoordde: Kinderen gaan naar school zodat er later volwassenen zijn die wél weten hoe je de aarde beter kan maken. Als we dát willen bereiken, dan ligt er een flinke verantwoordelijkheid op het bord van de school, op het bord van de leerkrachten, op jouw bord.

De competenties Leren voor duurzame ontwikkeling zijn door UNECE verdeeld over vier dimensies: Het zijn richtlijnen voor **wat je moet weten** (1), **wat je moet kunnen** (2), **hoe je samenwerkt en samenleeft** (3) en uiteindelijk: **hoe je zelf bent, hoe je je opstelt** (4) als je wilt bijdragen aan het leren voor duurzame ontwikkeling in jouw educatieve (onderwijs)praktijk.

Deze competentieset is geen "minimumnorm" waaraan je moet voldoen, maar het geeft je een kader voor je professionele ontwikkeling. Het is niet het doel om gedrag voor te schrijven, wel om te inspireren als je wilt bijdragen aan het leren voor duurzame ontwikkeling. Je weet dat - en hoe - je iedere dag kunt kiezen voor duurzame ontwikkeling. Dat een betere wereld nergens anders begint dan bij jezelf!

De dimensies zijn telkens opgedeeld in drie essentiële kenmerken van Leren voor duurzame ontwikkeling, namelijk:

- **Helicopterview:** De helicopterview gaat over denken in samenhang, denken in systemen, het kijken vanuit verschillende perspectieven, ruimte geven voor verschillende denkbeelden, het aanpakken van complexe vraagstukken.
- **Weten dat het duurzaam kan:** Door lessen te trekken uit het verleden, betrokkenheid te hebben bij het heden en alternatieve toekomst te verkennen.
- **Bijdragen aan een duurzame toekomst:** Door het bijstellen van onderwijs en het onderwijssysteem naar de behoeften van een duurzame toekomst.

Bij iedere dimensie hebben we gekozen voor een goed voorbeeld uit de Nederlandse praktijk. Deze voorbeelden geven een idee hoe concretisering van deze competenties er in de praktijk uit kan zien. Voor meer concretisering en uitwerkingen kun je terecht op www.duurzamepabo.nl. Daar vind je een uitgebreide lijst met links en suggesties. De inspiratie ligt voor het oprapen...

De competenties sluiten goed aan bij de verschillende didactieken van vakgebieden. Zonder uitpuittend te willen zijn (integendeel!) zien we goede aansluitingsmogelijkheden bij de didactiek van concept-contextbenadering, bij het multiperspectivisch kijken, bij het

realistisch rekenen, bij omgevingsonderwijs, bij het ontdekkend leren, ... oftewel bij iedere didactiek die het ontdekkende en onderzoekende kind centraal stelt.

Tijdens deze bewerking hebben we conceptversies voorgelegd aan een groep experts. Hun commentaar hebben we verwerkt in dit document. We zijn deze experts zeer erkentelijk voor hun betrokkenheid en kritische blik.

Tot slot: we hopen dat je deze competentieset met plezier zult gebruiken. Kijk daarbij eerst naar wat je allemaal al doet en kijk dan naar wat beter of meer kan. Gebruik de set niet als afvinklijst, maar als aanjager. Voor jezelf, je school, je opleiding en wie weet waar nog meer. We gaan elkaar tegenkomen!

**André de Hamer &
Ellen Leussink**

Weten

1.
**HELICOPTER-
VIEW**
integrerend denken
& toepassen

- je bent ermee bekend dat de natuurlijke, sociale en economische systemen complex zijn en dat deze elkaar beïnvloeden
- je begrijpt dat er relaties zijn tussen mens en natuur, de huidige generatie en toekomstige generaties, arm en rijk, hier en daar
  - je bent je bewust van jouw culturele identiteit en staat open voor die van anderen
  - je begrijpt dat nu duurzaam doen leidt tot een duurzame toekomst

3.
**BIJDRAGEN AAN EEN
DUURZAME TOEKOMST**
mensen, pedagogiek
& onderwijssystemen

2.
**WETEN DAT HET
DUURZAAM KAN**
verleden, heden
& toekomst

- je begrijpt dat de samenleving zich on-duurzaam heeft ontwikkeld
- je begrijpt de noodzakelijkheid van een overgang naar een duurzaam gebruik van de aarde, meer levenskwaliteit, meer gelijkheid en meer solidariteit
- je kent hierbij het belang van een onderzoekende houding om te leren vanuit het verleden, kritisch én creatief te zijn in het heden en met vertrouwen de toekomst te plannen

Mooi voorbeeld van WETEN:

Verbondenheid in leren en samenwerken, het werk van Guus Geisen

Guus Geisen begeleidt onderwijsorganisaties richting boeiend onderwijs. Op zijn website staat "Voor mij zijn kinderen de hefboom voor een duurzame toekomst. Wij, als volwassenen, hebben de opdracht om kinderen te ondersteunen in hun ontwikkeling zodat zij de verandering kunnen zijn die ze willen zien in de wereld: van zien naar zijn..." Het sterke aan het werk van Guus is dat hij niet praat over boeiend onderwijs maar met praktijkvoorbeelden laat zien hoe boeiend onderwijs werkt.

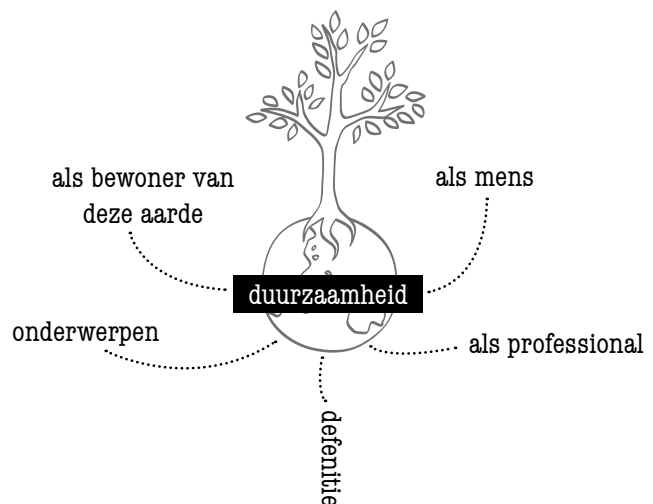
Met behulp van gereedschappen uit het systeemdenken, de *five minds for the Future*, meervoudige intelligentie en de breinvriendelijke klas gaat Guus Geisen aan de slag met kinderen. Vaak werkt hij met leerlingen rondom vraagstukken van volwassenen die ook vraagstukken van kinderen blijken te zijn. Zijn uitgangspunt hierbij: "Als het onderwerp niet betekenisvol is zal het brein de leerstof niet vasthouden. Dit betekent dat de leerstof verbonden

moet zijn met betekenisvolle problemen voor lerenden. Leren is de bron van weten (en niet omgekeerd!)"

Naar aanleiding van een vraag van een volwassene over de lading van de term duurzaamheid had Guus de volgende opdracht voor een klas kinderen geformuleerd: "maak een mindmap over het thema duurzaamheid." De kinderen kwamen met schitterende invullingen, die overigens qua complexiteit niet onderdoen aan de invulling die volwassenen geven aan dit thema.

Guus Geisen toont in de praktijk aan dat leerlingen complexe vraagstukken aankunnen mits deze begeleid worden door de juiste vragen en gereedschappen. Als je hem aan het werk ziet dan begrijp je dat het nodig is om het onderwijsleerproces te veranderen om duurzaam leren mogelijk te maken. En je ziet dan ook dat als je dat onderwijsleerproces durft te veranderen, kinderen in hun kracht staan en jou en de wereld versted doen laten staan! ■

- je begrijpt dat het nodig is om leerlingen voor te bereiden op uitdagingen waar de toekomst ons voor stelt
- je gebruikt ervaringen van leerlingen als input voor je onderwijs
- je begrijpt de waarde van het betrekken van de leerlingen bij levensechte situaties en biedt hen hierin handelingsperspectief
- je hebt inzicht in hoe je leerprestaties van leerlingen kunt verbeteren door hen te betrekken bij levensechte situaties
- je begrijpt dat het nodig is om het onderwijsleerproces te veranderen om duurzaam leren mogelijk te maken

Duurzame ontwikkeling is ontwikkeling die aansluit op de behoeften van het heden zonder het vermogen van toekomstige generaties om in hun eigen behoeften te voorzien in gevaar te brengen. VN-Commissie Brundtland 1987.

Doen

1.

HELICOPTER- VIEW

integrerend denken
& toepassen

- je biedt ruimte voor eigenheid van iedere leerling
- je bekijkt situaties en onderwerpen vanuit verschillende invalshoeken en past dit toe in je onderwijs
- je verbindt je leerlingen met de wereld om hen heen: dichtbij en veraf
- je gebruikt de directe (school) omgeving als bron en context voor je onderwijs

2.

WETEN DAT HET DUURZAAM KAN

verleden, heden
& toekomst

- je volgt de ontwikkelingen in de maatschappij en geeft aandacht aan duurzaamheid in je onderwijs
- je brengt de urgentie van verandering over op je leerlingen en je doet dit op een positieve manier, rekening houdend met het handelingsperspectief van je leerlingen
- je leert je leerlingen om de consequenties van hun eigen gedrag te onderzoeken

3.

BIJ- DRAGEN AAN EEN DUURZAME TOEKOMST

mensen, pedagogiek
& onderwijssystemen

- je betreft alle leerlingen op hun eigen niveau en houdt rekening met verschillende leerstijlen
- je prikkelt de nieuwsgierigheid van je leerlingen en zet hen daarbij aan tot het doen van onderzoek
- je beoordeelt de resultaten van je leerlingen mede op duurzaamheidsaspecten; hun werk straalt aandacht uit voor een bijdrage aan een duurzame toekomst

Mooi voorbeeld van DOEN:

Brede groene en duurzame basisschool De Kariboe: Samen maken wij de toekomst!

'Wij willen kinderen in contact brengen met de natuur, ze lekker buiten laten spelen en ze opvoeden met respect en liefde voor de natuur. Onderzoek heeft aangetoond dat kinderen die toepervingen in de natuur opdoen, dat hun hele leven met zich meedragen'.

'Al onze leerkrachten beschikken over een groen en sociaal hart. Met ons schoolprofiel en de nieuwe middelen kunnen we daar vorm en richting aan geven'.

Dit zijn enkele quotes van de welkomspagina van openbare basisschool De Kariboe uit Heemskerk. Als je het nieuwe gebouw bezoekt, dan zie je dat er ook naar deze uitspraken geleefd wordt. In de lessen wordt veel aandacht geschonken aan duurzaamheid. Actieve deelname van de leerlingen staat hierbij centraal. En niet alleen tijdens de lessen: tijdens het speekwartier op de groene natuurspeelplaats doen de leerlingen voortdurend natuurervaringen op. Het gebouw zelf heeft een prettig binnenklimaat en is toch zeer energiezuinig. Kijk je van boven dan zie je een prachtig vegetatiedak.

Het is dan ook niet voor niets dat deze school kiest voor het schoolprofiel 'duurzame school' en zich heeft aangesloten bij Eco-schools.

Dit alles is niet vanzelf gegaan. Door een sterke visie en vasthoudendheid van directeur Henk Schweitzer, ondersteund door zijn team en de gemeente, is de school nu koploper qua duurzaamheid in onderwijs, gebouw en organisatie. Daar zijn jaren van ontwikkeling, geduld en onderhandelingen aan vooraf gegaan.

En wie denkt dat al deze aandacht voor duurzaamheid ten koste gaat van 'de harde leerresultaten', die heeft het mis: de Kariboe ontwikkelt zich richting een 'sterke basisschool'. Dat wil zeggen een school met als kerntaak dat de eindopbrengsten bovengemiddeld hoger liggen dan op grond van de leerlingpopulatie verwacht mag worden. En als je even rustig nadenkt dan is dat eigenlijk volstrekt logisch: een kind ontplooit zich het beste in een veilige, prettige omgeving waarin met zorg en toewijding gewerkt wordt. ■

Samenleven

The background illustration shows a factory-like setting with a large grey funnel on the left, a control panel with a red gauge, and various pipes. On the right, a girl in a pink shirt and blue skirt holds up a large white scroll. In the foreground, a girl with long pink pigtails is cleaning dark stains on the floor with a blue mop.

1. HELICOPTER- VIEW integrerend denken & toepassen

- je betreft anderen bij jouw lessen: mensen met andere achtergronden en beroepen, van verschillende leeftijden en uit verschillende culturen
- je betreft je leerlingen bij wereld buiten school en een deel van je lessen situeer je buiten de school

3. BIJDRAGEN AAN EEN DUURZAME TOEKOMST

mensen, pedagogiek
& onderwijssystemen

- je kaart on-duurzaamheid in je eigen school en het onderwijssysteem aan en betreft het management daarbij
- je maakt gebruik van creatieve werkvormen om leerlingen uit te dagen buiten de reguliere kaders te denken
- je helpt leerlingen met hun kijk op de wereld door hen oefeningen te laten doen over oorzaak-gevolg, kringlopen en afwenteling

2.
**WETEN DAT HET
DUURZAAM KAN**
verleden, heden
& toekomst

- je werkt samen met anderen (van binnen en buiten school) aan visies gericht op duurzame ontwikkeling
- je nodigt mensen uit om hun initiatieven voor een duurzame toekomst met de klas te delen en hier discussie over te voeren

Mooi voorbeeld van SAMENLEVEN:

De Raad van Kinderen, een initiatief van Missing Chapter Foundation

“Als het duurzaam kan, waarom doe je het dan niet gewoon?” Nieuwe uitdagingen vragen om nieuwe oplossingen, en dus een andere manier van kijken. Kinderen hebben onbevangen perspectieven, stellen scherpe vragen en bedenken verrassende oplossingen. Dit is een ontbrekend hoofdstuk in duurzame besluitvorming. De Missing Chapter Foundation (MCF) is in 2009 opgericht door Laurentien van Oranje. MCF brengt de huidige besluitvormers in contact met de verrissende ideeën van toekomstige besluitvormers om op die manier bij te dragen aan een duurzame samenleving.

Onder de vlag van de Raad van Kinderen koppelt MCF kinderen aan organisaties die hun strategische dilemma's op een andere manier willen bekijken en op een vernieuwende manier hun organisatie duurzaam willen maken. De Raad van Kinderen adviseert, inspireert en motiveert organisaties en is daarmee vergelijkbaar met een Raad van Bestuur of Raad van Commissarissen.

Kinderen hebben een grote toegevoegde waarde voor organisaties. Met hun frisse blik bieden zij een ander perspectief op actuele

dilemma's. Kinderen kunnen met hun creatieve ideeën het draagvlak voor duurzaamheid initiatieven binnen organisaties vergroten. 'Kinderen zijn in staat dingen op de agenda te zetten en maken dingen heel logisch. Dat helpt mensen bij het veranderen van hun instelling' aldus Anniek Mauser (Head of Sustainability Unilever Benelux).

De samenwerking met organisaties is ook van toegevoegde waarde voor de kinderen. Zo stimuleert het nadenken over complexe problemen hun creatieve denkracht en ontwikkeling. Het is een betekenisvol leerproces voor kinderen omdat ze kennis en vaardigheden toepassen voor een organisatie. Rogier Hilbrandie van basisschool de Kromme Akkers in Garnwerd: 'Voor de kinderen is het heel belangrijk dat ze zich serieus genomen voelen. Tijdens de sessie zijn de kinderen helemaal in hun element'.

De Raad van Kinderen is een onmisbaar onderdeel voor een organisatie en een school die kijkt naar de toekomst. De Raad biedt bovendien een uitgelezen mogelijkheid om de leerkracht-competenties duurzame ontwikkeling in de praktijk te brengen! ■

Zijn

1.

HELICOPTERVIEWS integrerend denken & toepassen

- je integreert informatie en standpunten uit verschillende werkvelden en culturen in je werk

2.

WETEN DAT HET DUURZAAM KAN verleden, heden & toekomst

- je bent gemotiveerd om samen met anderen de wereld een stukje mooier te maken en ziet daartoe kansen dichtbij en ver weg
- je onderneemt weloverwogen acties voor duurzame ontwikkeling

Mooi voorbeeld van ZIJN:

Wim Pak - Ecosofie, Respect en hoge Cito-scores in een achterstandswijk

"Onderwijs is gebaseerd op de laatste 20 jaar, terwijl we een maatschappij voor de komende 50 jaar vormgeven, laten we ons dus richten op dat wat onze leerlingen kunnen veranderen." Aldus Wim Pak, directeur van openbare basisschool De Bloemhof, over de basis van zijn schoolvisie (vrij naar Peter Senge).

De Bloemhof is een basisschool in een arme wijk. Een school die vormgeeft aan het nieuwe Rotterdam: van havenstad met havenarbeiders naar cultuurstad met een mix van culturen. Een school met een nieuwe tuin. Een avontuurlijke tuin waar kinderen lekker kunnen spelen, voedsel kweken en ravotten. Een tuin met een appelboom. Het ene jaar is de school er als eerste bij en is er appeltaart in de klas. Het andere jaar heeft de wijk de appels. Natuuronderwijs mag tenslotte ook buiten schooltijd.

De Vereniging Openbaar Onderwijs wees Wim Pak in 2010 aan als winnaar van haar nationale onderwijsprijs. Hij ontving deze prijs omdat hij er als directeur samen met zijn team en met ouders in een paar jaar tijd in was geslaagd om van openbare basisschool De Bloemhof een rijke leeromgeving te maken. Hoe deed hij dat?

Wim Pak vertelt: "Respect staat op de school centraal: voor anderen, voor de regels, maar ook respect voor jezelf. Het programma 'Fysieke Integriteit' geeft daar invulling aan. Dit is een programma waarin alle kinderen van de school aan judo doen, een programma waardoor zij werken aan thema's als zelfrespect. Zelfrespect wordt verder vergroot door zorg, zorg bijvoorbeeld voor de tuinen van de school, maar ook zorg voor je zelf. Onze leerlingen (300 op dit moment) eten 4 maal per week een warme maaltijd in ons schoolrestaurant. Een deel van dit eten komt uit de eigen tuinen. Zo leren kinderen de relatie te leggen tussen zorg voor een tuin en zorg voor jezelf. In één van de tuinen is nu ook een groot zonnepaneel gebouwd zodat kinderen ook zicht krijgen op duurzame energie. We gaan met ze op excursie in emissievrije bussen. De kinderen vinden het geweldig! En de bovenbouw krijgt les in 'ecosofie' een combinatie van duurzaamheidsdenken en filosofie. Ondertussen zijn we er overigens ook in geslaagd om bij de Cito score boven het landelijk gemiddelde te komen." ■

3.

BIJDRAGEN AAN EEN DUURZAME TOEKOMST mensen, pedagogiek & onderwijssystemen

- je bent de facilitator van het leerproces van je leerlingen
- je stelt de basis van on-duurzame praktijken ter discussie
- je kijkt ook kritisch naar jezelf en je eigen gedrag
- je zet aan tot creativiteit en onderzoek voor een duurzame toekomst

Leerkrachten, Pabo-studenten en andere educatoren die actief willen werken aan duurzame ontwikkeling in hun onderwijspraktijk kunnen deze competentieset gebruiken om hun lessen voor te bereiden en aan te vullen. De set is bedoeld als inspiratiebron, als aanjager voor actie.

De competentieset is opgezet rond vier dimensies:

De dimensies zijn telkens opgedeeld in drie essentiële kenmerken van Leren voor duurzame ontwikkeling, namelijk:

- **Helicopterview**
- **integrerend denken & toepassen:**
De helicopterview gaat over denken in samenhang, denken in systemen, het kijken vanuit verschillende perspectieven, ruimte geven voor verschillende denkbeelden, het aanpakken van complexe vraagstukken.
- **Weten dat het duurzaam kan**
- **verleden, heden & toekomst:**
Door lessen te trekken uit het verleden, betrokkenheid te hebben bij het heden en alternatieve toekomst te verkennen.
- **Bijdragen aan een duurzame toekomst**
- **mensen, pedagogiek & onderwijssystemen:**
Door het bijstellen van onderwijs en het onderwijssysteem naar de behoeften van een duurzame toekomst.

Bij iedere dimensie hebben we ter illustratie een goed voorbeeld uit de Nederlandse praktijk geselecteerd. Deze voorbeelden geven een idee hoe concretisering van deze competenties er in de educatieve praktijk uit kan zien.

**Voor meer concretisering en uitwerkingen kun je terecht op www.duurzamepabo.nl.
De inspiratie ligt voor het oprapen ...**

colofon

© 2012
Leerkrachtcompetenties duurzaamheid

Naar "The Competences for educators in education for sustainable development" (UNECE 2011)

Tekst: André de Hamer, Ellen Leussink
Illustratie: Thei Evertz
Ontwerp: Studio Lieke Weenink
Drukwerk: Ecodrukkers, Nieuwkoop

